

Jože Vogrinc

Očetov gumb

EksPLICITACIJA tihih podmen in zamenjava samoumevnosti s kvalificiranimi pogojnimi trditvami sta v humanistiki in družboslovju vedno pomembni epistemološki opravili, ki ju je treba ponoviti na marsikaterem koraku konceptualizacije. V raziskovanju gledanja televizije je bil eden izmed takih korakov odpoved tihi podmeni, da gledavka ali gledalec gledata, kar sta želela gledati.

Bravki ali bralcu tegale zapisa se po pravici utegne zdeti, da taka podmena nikoli ni bila univerzalno sprejeta, saj jo je mogoče ovreči že s preprostim premislekom: gledamo lahko pač le tiste programe in oddaje, ki jih zajema nam dostopna ponudba, kadar imamo čas gledati. Zato bodimo natančnejši: tako podmeno je bilo mogoče pripisati merilcem gledanosti zato, ker so vprašanje njene veljavnosti kratko malo potlačili. Zbrane podatke o gledanosti so zmeraj interpretirali tako, da niso

¹ *Razvoj predstav televizije o publiki in razloge za tak razvoj je zelo dobro prikazala Ien Ang (Ang, 1990).*

razlikovali, kaj ljudje gledajo, od tega, kaj bi želeli gledati. Tega dvojega pa niso razlikovali, ker je bilo razlikovanje treba potlačiti, da bi podatki o gledanosti lahko z obojestranskim soglasjem igrali vlogo skupne mere v transakcijah med oglaševalci in komercialno televizijo.¹ Oglaševalcev zadovoljstvo publike s TV programom samo na sebi niti malo ne zanima; zanima jih relativni in s konkurenco primerljivi delež tistih, ki so izpostavljeni njihovim propagandnim sporočilom prek zaslona in so torej potencialni kupci ali porabniki njihovega blaga. Zanima jih kvantificirana, primerljiva gledanost oddaj in programov, razlogi, zakaj kdo kaj gleda, pa televizijce (in posredno oglaševalce) utegnejo zanimati kvečjemu v funkciji kvantificirane relativne gledanosti.

Dokler so se kritični raziskovalci televizije ukvarjali zgolj z analizo ideoloških prijemov v TV oddajah, na vprašanje, ali gledamo, kar smo želeli gledati, niti niso mogli naleteti. Ko jih je njihova gramscijevska koncepcija kulture kot terena boja za hegemonijo napeljala na raziskovanje načinov, kako se ljudje z drugačnim "branjem" od sugeriranega dejavno upirajo dominantnim sporočilom, so svojo pozornost s "tekstov" preusmerili na "bralce". Tako je D. Morley od analize zgradbe in ideoloških prijemov oddaje (Brunsdon & Morley, 1978) prešel najprej h grupnim intervjujem z njenimi gledalci in poskušal razlike v ubeseditvah povezovati z razlikami v socialni determiniranosti gledalcev in gledavk (Morley, 1980), potem pa je ugotovil, da je treba problematizirati samo dejanje gledanja TV in ga obravnavati v njegovem neposrednem socialnem kontekstu, kot početje, ki je neločljiv del vsakdanjega življenja gledavk in gledalcev, praviloma torej družinskega življenja (Morley, 1986).

Da bi ugotovil, kako družine vsak dan uporabljajo televizor, je Morley 1985. leta opravil pogovore s člani delavskih družin ali družin nižjega srednjega razreda iz Londona, z obema staršema in z otroki, mlajšimi od 18 let (Morley, 1986). Skratka, za predmet raziskave je vzel "ortodoksni", v ideologiji družine "normalni" vzorec jedrne družine (vedel je, da taka sestava družine v Britaniji še zdaleč ni prevladujoča).

Eno izmed vprašanj, ki so ga posebej zanimala, je bilo, kako v družini pride do odločitev, kateri program ali oddajo bodo gledali, kadar je pred televizorjem več družinskih članov. Glede na različnost gledavskih preferenc je očitno, da se to, kar nekdo gleda, in kaj bi želel gledati, praviloma ne bo docela ujemalo. Vsak pritisk na gumb daljinskega upravljalca, s katerim bo en kanal zamenjan za drugega, bo za vsakogar pred televizorjem pomenljiva

poteza, ki bo vedno vsaj minimalno posegla v mikrofiziko razmerij v družini.

Bolj od načina, kako pride do odločitve o pritisku na gumb, s katerim npr. prestavimo iz mamutske nadaljevanke na športni prenos, ali s pogajanjem z argumentacijo za in proti, ali pa rajši kar s samovoljnim gibom koga izmed navzočih, je Morleya zanimalo, kdo v družini praviloma odloči, kaj bodo navzoči gledali. Rezultat je lahko uganiti: praviloma bo to oče. Da glasovi pri pogajanju ne bodo imeli enake teže, ni (le) neposredna posledica razporeditve moči v družini, pač pa konfiguracije terena: če ima oče rezerviran naslanjač na kraju, od koder je daljinski upravljalca vedno na dosegu njegove roke, bo imel privilegiran dostop do gumbov na njem (pri Morleyu ne umanjka anekdota o družinskem poglavarju, ki napravico kratko malo vtakne v žep, če ga med gledanjem prime, da bi zavil k hladilniku ali na stranišče) in bo s pritiskom diskusijo vnaprej naredil odvečno.

Sklep je očiten in mu ne bomo oporekali: dostop do daljinca pri družinskem gledanju demonstrira neenakost družinskih članov pri izbiri, kaj gledati. "Utišani" v različnih konstelacijah reagirajo različno: se prilagodijo in gledajo po diktatu drugih, se umaknejo in nehajo gledati TV, gredo gledat svoj program na drugem televizorju v drugem prostoru (če imajo to možnost), si posnamejo oddajo, ki pravkar teče, na videokaseto, in si jo ogledajo, kadar jim bolj dominantni gledalci to dopustijo.²

To neenakost Morley samodejno koncipira po uveljavljenem sociološkem vzorcu kot kazalec razlike v moči. Če se to zdi logično, pa ga prav ta korak premoti, da moč uveljavljanja lastnih gledavskih preferenc pri vsakterem izmed družinskih članov tiho izenači z njegovo siceršnjo "močjo" v družinskih razmerjih. S tem pa izbijo programov reducira na kazalec razmerij v družini, v moči odločanja, kaj se bo gledalo, pa neposredno razbira moč njenega nosilca v razmerjih v družini. Natančneje rečeno: ne zavaruje se in ne reče, da je neenaka moč izbire gledanja eden izmed kazalcev siceršnje razporeditve moči v družini, ki bi sicer lahko kazal drugače kot kateri drugi kazalec, niti ne reče, da bi bila neenakost v moči izbire gledanja lahko razporejena med člane družine drugače kakor katera druga neenakost v moči med njimi in bi jo določalo kaj drugega, ne le moč njihove vloge v razporeditvi družinskih vlog³. Moč izbire programa razglasi za *domestic power* in pika (Morley, 1986, str. 148-150 idr.; Morley, 1992, str. 139, 147-148 idr.).

Morley je temo razporeditve moči v družini kot determinante izbire gledanja lansiral v hvaležnem trenutku, ko so

² Morley, pa tudi drugi raziskovalci in raziskovavke, so ugotovili, da je zlasti med gospodinjami snemanje oddaj (v času, ko npr. njihovi možje gledajo "svoj" program), da bi jih gledale ob drugem času, ko jih pri tem nihče ne bo oviral, najpogostejši način uporabe video-rekorderja.

³ Tudi v patriarhalni družini, kjer člani družine s svojim ravnanjem priznavajo prvenstvo družinskemu poglavarju, se to prvenstvo nikakor ne izkazuje nujno v rabi medijev: žena ali otroci so npr. lahko bolj izobraženi od moža/očeta ali iz kakšnih posebnih razlogov (nausezadnje otroci npr. zrastejo ob medijih ali ob tipih oddaj, ki ostajajo njihovim staršem tuji, le delno umljivo) bolj "kulturno kompetentni" (Bourdieu) v medijskih zadevah, kar se lahko kaže npr. tako, da jih TV "bolj zanima" kakor patriarha, ki lahko svojo patriarhalnost mirne duše uveljavlja drugod, npr. z odločanjem o družinskem proračunu, s prepuščanjem gospodinjskih opravil drugim itn.

⁴ J. Lull, "How families select television programs: a mass-observational study", **Journal of Broadcasting**, 26, 4 (1982). Članek je bil ponatisnjen kot 5. poglavje Lullove knjige **Inside Family Viewing** (Lull, 1990).

feministke v kulturnih študijih prevrednotile "ženske žanre". Vendar pa si teme odločanja o izbiri gledanja kot kazalca razmerij v družini ni izmislil, le presadil jo je v teoretsko okolje, kjer je klima zanjo ustrežnejša. Sicer pa jo je izrecno pobral pri ameriškem raziskovalcu Jamesu Lullu (Morley, 1986, str. 36), ki je že 1982. leta objavil študijo o svoji raziskavi, kjer je s pomočjo 100 opazovalcev spremljal, kako se pri družinskem gledanju sprejemajo odločitve o tem, kdaj vključijo televizor, kdaj in kako menjajo kanale in kdaj televizor izključijo.⁴ Ugotovil je, da najpogosteje odloči oče, kmalu za njim je otrok, daleč zaostaja mati, še bistveno redkejši pa so primeri, ko odloči (v tem vrstnem redu) več otrok skupaj, starši, eden izmed staršev v kombinaciji z otrokom, najredkejše pa je soglasje. Kadar je o spremembi odločil en sam družinski član, je bila odločitev praviloma "avtomatična", s pritiskom na gumb in nemara še z oznanjenjem svoje volje, brez razprave z drugimi (v 93% primerov, kadar je bil otrok, v 92% primerov, če je bil oče, in v 80% primerov, če je bila mati). K raziskavi je sodilo tudi vprašanje vsakemu članu družine, kdo v družini ponavadi odloči o izbiri, in zanimivo je, da so se odgovori bistveno razlikovali od rezultatov opazovanj: očetom se je največkrat zdelo, da praviloma odločijo njihove žene, in narobe, otroci pa so to moč največkrat pripisali kar sami sebi (v seštevku dozdevkov je vendarle razločno "zmagal" oče) (Lull, 1990, zlasti str. 88-91).

Zdi se torej, da opazovanja Lullovih študentov vnaprej potrjujejo odgovore Morleyevih respondentov, potrditev (spričo katere Morley ne tematizira neujemanja med rezultati opazovanj in odgovori respondentov v Lullovi raziskavi) pa v konjunkturi "feminističnega prevrata" v *cultural studies* v 80. letih deluje kot "pričakovano presenečenje", namreč odkritje še enega terena, kjer je patriarhat doslej prikrival svojo vladavino.

Kaj nam pri zadevi smrdi? Ne "odkritje" očetne dominacije v družini, pač pa prehitra pripravljenost raziskovalcev, da v očetovi "premoči" v obravnavanih primerih odločanja o izbiri med TV ponudbo *neposredno prepoznajo* dominantni položaj očeta v družini. Predvsem nikakor ni samoumevno, da bi se morebitna dominantnost očeta nujno morala kazati prav (ali tudi) skoz uzurpacijo daljinskega upravljalca, razen tega (in nasproti temu) pa si je zlahka mogoče zamisliti primere, ko je "oblast" očeta nad izbiro gledanja nadomestek za "dejansko" dominacijo in torej kvečjemu izraz njegove nemoči.

Medtem ko Lull nikjer v svoji raziskavi ne tematizira socialne sestave opazovanih družin in njenega morebitnega

vpliva na odločanje o izbiri TV programov, pa je Morley zavestno izbral sogovornike v takem delu Londona in iz takega tipa družine, kjer je upravičeno pričakoval prevlado konservativnih razmerij med člani družine. Oba sta raziskovala družine, kjer je bil oče navzoč in je figuriral kot televizijski gledalec v družinskem krogu, razen tega pa je Morley dajal prednost pogovorom s starši pred pogovorom z otroki in s tem močno zmanjšal možnost, da bi v pogovorih z otroki naletel na tematizacijo kontekstov gledanja, kjer oče ne bi bil navzoč ali pa bi bila njegova navzočnost zanemarljiva. Grobo rečeno: če se naslavljate na očeta in se pogovarjate z očetom, boste naleteli na - očeta.

Ne Lull ne Morley ne komentirata starejših izsledkov, ki jih Lull navaja na začetku članka in ki se ne ujemajo z njunimi najdbami. Tako je Niven 1960. leta ugotovil⁵, da o izbiri programa največkrat odločijo otroci; Smith je leto pozneje dognal, da se to največkrat posreči materam⁶, do enakega sklepa je prišla 1968. Wandova, Lull sam pa je 1978. leta napravil preskus, ki je pokazal, da v primeru družinske razprave o izbiri drugi člani družine največji vpliv na odločitev pripisujejo očetu (Lull, 1990, str. 86-87).

Ali naj bi od tod sklepali, da je vsaj v ZDA odločilna beseda prešla od otrok (konec 50. let) prek mater (v 60. letih) na očete (v začetku 80. let)? Seveda bi bil tak "divji" sklep hudo prenapet, a če upoštevamo, da so se Američanke medtem zaposlile in da so otroci iz 1960. leta leta 1980 očetje, bi tak sklep kot hipoteza imel vsaj to prednost, da bi kulturno kompetenco "obvladovanja" TV ponudbe pripisal tistim, ki so doma in se urijo v gledanju...

Opogumlja nas raziskava, podobna Lullovi, ki so jo opravili venezuelski študentje pod vodstvom Leoncia Barriosa med družinami v Caracasu (Barrios, 1988). Rezultati so bili namreč docela drugačni kot v Londonu in v Kaliforniji. Za tiste, ki so imeli prvo besedo pri izbiri, so se najpogosteje izkazale matere, pogosto pa tudi babice in otroci obeh spolov in različne starosti (Barrios, 1988, zlasti str. 74-76). O očetu pa nobenega sledu...

Barrios je kategoričen: Venezuela je skrajno urbanizirana, 80% družin sodi v nižji sloj, nezaposlenost je splošna, prevladujejo družine brez očetov in z več otroki in take, kjer je oče zdoma, te družine so praviloma razširjene in zajemajo več generacij, tako da doma gospodujejo matrone, pa naj jih štejemo za matere ali za babice; "V Venezueli imajo moški lahko socialni status in *formalno* oblast doma, vendar pa imajo ženske *dejansko* vodilni položaj in moč" (Barrios, 1988, str. 74, podč. L.B.). Te besede je treba brati z zadržkom, saj nekoliko naprej

⁵ Lull v primerih, ki jih povzemam v tem odstavku, ne navaja, za kakšne družine gre in kje, niti, kako so raziskovalci prišli do takih rezultatov. Logično bi lahko izpeljali le to, da gre verjetno za gledalce v ZDA (razen pri Wandovi, ki je obravnavala Kanadčane).

⁶ Govor je o gospodinjah, **housewives**, kar bi bil pomemben podatek, če bi vedeli, ali gre v resnici za matere, ki ne hodijo v službo.

⁷ *Ne glede na spol, pravi Barrios, potem pa mimogrede omeni, da so stare in mlade matere vendarle pogostejše prepustile mandat dečku kot deklici...*

pisec da vedeti, da tudi v "popolnih" družinah očetje svojo oblast nad domačo sfero (in z njo televizijo) delegirajo na svoje žene - gospodinje, matere, matrone. Tako ni nenavadno, da v zdaj že domači vlogi diktatorja sporeda, ki ima daljinski upravljalca na varnem v žepu predpasnika, tu srečamo - babico (Barrios, 1988, str. 76). Barriosu dolgujemo še eno bistveno pojasnilo, ki zaplete problem odločanja o izbiri: vsakdanja stvar je, da imetnica prve besede moč odločanja *delegira* (kadar je sama odsotna, lahko pa tudi sicer) na koga drugega, v Barriosovem domačem Caracasu praviloma na najstarejšega ali najljubšega otroka⁷. O tem, kdaj, kje, kako - in če sploh - gledajo TV venezuelski moški, pisec žal molči.

Barriosovi pridobitvi, ki - vsaj po mojem - omogočata teoretsko prizemljitev Lullovih in Morleyevih ugotovitev, bi posplošil takole:

1. Razmerja moči v družini ne implicirajo nujno, da ima "družinski poglavar" - pa naj bo "patriarh" ali "matriarhinja" - prvo besedo pri odločanju o izbiri TV programa, saj je ta moč lahko dojeta kot manj pomembna moč, ki jo je mogoče prepustiti "pooblaščenču". Zdi se, da bo "patriarh" to vlogo igral sam le v družbenih položajih, ki zahtevajo, da to vlogo igra *doma*, in ki ga torej delajo za "hišnega mačka", ne pa npr. za "državljana", ki *oikos* prepušča ženi (in jo s tem naredi za valpta). Očitno je tudi, da imetnik ali imetnica prednostne pravice do pritiska na gumb lahko predpravico delegira naprej, kar le ponazarja njeno "vedno-že-delegirano" naravo.

2. V tistem, ki praviloma odloči o izbiri gledanja, zato nikoli ne smemo neposredno prepoznati glave družine, saj je možno, da je ta moč le kompenzacija za kakšno bolj odločilno nemoč. Razmerja gledanja niso zrcalo razmerij med stereotipi družinskih vlog. Ali ne bi bilo vabljivo preskusiti hipotezo, da je oče, ki si da tolikanj opraviti z gumbom na daljinskem upravljalcu, že udomačeni, ukročeni "patriarh", ki le še sebi v tolažbo na zofi ali v naslanjaču igra to častitljivo vlogo?

Jože Vogrinc, doktor sociologije, asistent za sociologijo kulture na oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

REFERENCE

- ANG, I. (1991) **Desperately Seeking the Audience**, London, Routledge.
- BARRIOS, L. (1988) "Television, Telenovelas, and Family Life in Venezuela", v: LULL (ur.) 1988, str. 49-79.
- BRUNSDON, C. & MORLEY, D. (1978) **Everyday Television: Nationwide**, London, British Film Institute.
- LULL, J. (ur.) (1988) **World Families Watch Television**, Newbury Park in Beverly Hills, Sage.
- LULL, J. (1990) **Inside Family Viewing**, London, Comedia / Routledge.
- MORLEY, D. (1980) **The Nationwide Audience**, London, British Film Institute.
- MORLEY, D. (1986) **Family Television**, London, Routledge.
- MORLEY, D. (1992) **Television, Audiences and Cultural Studies**, London, Routledge.